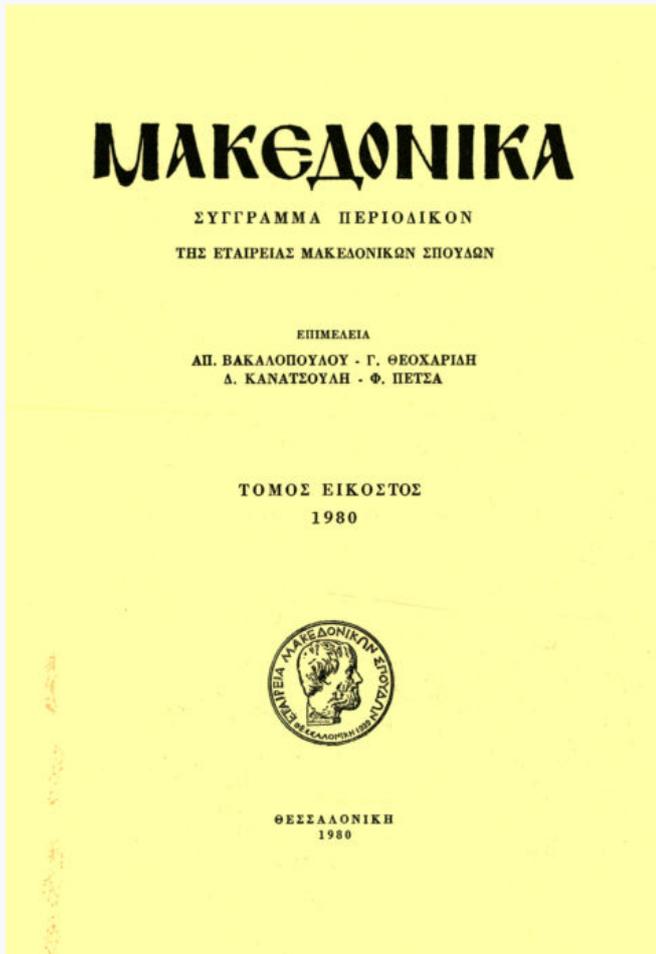

Μακεδονικά

Vol 20, No 1 (1980)

Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η Επανάσταση του 1878: τα ανέκδοτα απομνημονεύματα του

Ευάγγελος Κωφός

doi: [10.12681/makedonika.404](https://doi.org/10.12681/makedonika.404)

Copyright © 2014, Ευάγγελος Κωφός

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Κωφός Ε. (1980). Ο επίσκοπος Κίτρους Νικόλαος και η Επανάσταση του 1878: τα ανέκδοτα απομνημονεύματα του. *Μακεδονικά*, 20(1), 193–208. <https://doi.org/10.12681/makedonika.404>

Ο ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΙΤΡΟΥΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ
ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1878:
ΤΑ ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΤΟΥ*

Πριν από χρόνια, καλεσμένος και πάλι από την Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, παρουσίαζα στην αίθουσα αυτή τα πρώτα πορίσματα της έρευνάς μου στο Άρχείο του Υπουργείου των Ύψωτερικών γύρω από την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία. Η διάλεξη εκείνη έγινε άφορμη να εκδοθούν, αργότερα, σε έναν τόμο¹, όλα τα προξενικά έγγραφα που σχετίζονταν με τα γεγονότα εκείνα. Το ύλικό αυτό, καθώς και το αντίστοιχο του Άρχείου του Στεφάνου Δραγούμη — που εκδόθηκε το 1966 με επιμέλεια του Ί. Νοτάρη² — επανέφεραν στην εθνική μνήμη μία αξιόλογη στιγμή της πορείας του Μακεδονικού Έλληνισμού προς την εθνική του αποκατάσταση.

Είναι πραγματικά έντυπωσιακό, πόσο γρήγορα ή άγνοημένη εκείνη επανάσταση έγινε «κοινό κτήμα» και εκλαικεύτηκε ευρύτατα. Στο Λιτόχωρο, που υπήρξε έδρα της «Προσωρινής Κυβερνήσεως της Μακεδονίας» του 1878, ή 19η Φεβρουαρίου καθιερώθηκε ως τοπική εθνική επέτειος. Άναμνήσεις γερόντων και άλλες σκόρπιες ειδήσεις καταχωρήθηκαν στον τοπικό τύπο της Μακεδονίας, ενώ σε όρισμένα σχολικά βιβλία προστέθηκε ειδική παράγραφος στο κεφάλαιο για το Μακεδονικό Άγώνα.

Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε ότι οί Νεοέλληνες κατέβαλαν τον όφειλόμενο φόρο τιμής στους προπομπούς του Μακεδονικού Άγώνα.

Για τον ιστορικό όμως ή προσπάθεια δέ σταματά. Η έρευνα συνεχίζεται. Όλοένα και νέα στοιχεία έρχονται στο φως, που πρέπει να αξιολογηθούν, πριν δοθούν στο ευρύ κοινό. Το ύλικό του Άρχείου του Στ. Δραγούμη είναι πλούσιο σε πληροφορίες, κυρίως γύρω από την προετοιμασία του άγώνα από τη Μακεδονική Έπιτροπή των Άθηνών και τη δράση των έθελοντών που έστειλε ή Έπιτροπή στην περιοχή του Όλύμπου. Η έντύπωση, όμως, που δημιουργείται στο μελετητή είναι, φυσικά, μονόπλευρη:

---

* Διάλεξη-άνακοίνωση που δόθηκε στην Έταιρεία Μακεδονικών Σπουδών στις 23 Μαρτίου 1978, στα Έκατόχρονα της Έπαναστάσεως του 1878.

1. Εὐάγγελου Κωφοῦ, Η Έπαναστάσις της Μακεδονίας κατά τὸ 1878: Άνεκδοτα Προξενικά Έγγραφα μετὰ συντόμου Ιστορικής έπισκοπήσεως, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 1969.

2. Ἰωάννου Νοτάρη. Άρχεῖο Στέφανου Δραγούμη: Άνεκδοτα Έγγραφα γιὰ τὴν Έπανάστασις τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη ΙΜΧΑ, 1966.

Ἐμφανίζει τὴν Ἀθήνα κέντρο τῆς ὅλης προσπάθειας. Καὶ σὰν κίνητρο τῆς ἐξεγέρσεως προβάλλει λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας, τὴν ἀνάγκη δηλ. νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ ἑλληνικὴ διπλωματία στὴν προσπάθειά της γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ ἐκθέσεις τῶν Ἑλλήνων προξένων, παρόλο ποὺ δίδουν περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὶς τοπικὲς συνθήκες, δὲν παύουν νὰ εἶναι μόνιμες μαρτυρίες τρίτων, καὶ μάλιστα διυλισμένες μὲ προσοχὴ καὶ ἐπιφυλακτικότητά. Μποροῦμε, λοιπόν, νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ δύο ἐργασίες ποὺ ἀναφέραμε, παρ' ὅλο ὅτι ξύπνησαν τὴν ἐθνικὴ μνήμη, ἄφησαν μιὰ πτυχὴ τοῦ ἀγώνα ἀκάλυπτη. Καὶ ἴσως τὴ σημαντικότερη, ἀφοῦ δὲν ἔδωσαν ἀπάντησι σ' ὀρισμένα βασικὰ ἐρωτήματα:

— Ποιὲς ἦσαν οἱ συνθήκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὸ μακεδονικὸ χῶρο στὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια;

— Πῶς ὀργανώθηκε στὸ ἐσωτερικὸ ἡ ἐπανάσταση;

— Πῶς ἀντέδρασε ὁ ντόπιος πληθυσμὸς καὶ τί ἐπιπτώσεις εἶχε ἡ ἐνοπλι ἐξέγερσι στὶς τύχες του;

Γιὰ νὰ δοθεῖ ἀπάντησι στὰ ἐρωτήματα αὐτά, χρειάζοταν ἡ αὐθεντικὴ μαρτυρία ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ χῶρο, ποὺ θὰ ἔδιδε τὴν ἀναγκαῖα τρίτη διάστασι στὴν ἐξιστόρησι τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Μακεδόνων τοῦ 1878.

Τὸ κενὸ αὐτὸ ἐρχεται νὰ μᾶς τὸ καλύψει, ὡς ἓνα σημεῖο, ἡ ἀνεύρεσι ἑνὸς πολῦτιμου χειρογράφου ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ἀπομνημονεύματα τῆς ἐν ἔτει 1878 ἐπαναστάσεως τῆς Πιερίας». Συγγραφέας του ὁ ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος, ἡγέτης τοῦ κινήματος στὴν Πιερία καὶ σημαίνουσα φυσιογνωμία τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ τὸ βρῆκε πρὶν μερικὰ χρόνια ὁ Ἰωάννης Μαζαράκης-Αἰνιάν σ' ἓνα βιβλιοπωλεῖο τῶν Ἀθηνῶν. Σκόρπια μαζὶ μὲ τὸ χειρόγραφο βρέθηκαν διάφορα ἄλλα χαρτιά—ἐπιστολές, σημειώσεις, ψηφίσματα—ποὺ ἀνήκαν στὸν ἐπίσκοπο Νικόλαο, ποὺ, ὅλα μαζὶ, συνθέτουν ἓνα μικρὸ, ἀτελὲς προσωπικὸ ἀρχεῖο. Ὁ Μαζαράκης γνώριζε ἀπὸ καιρὸ τὸ ἐνδιαφέρον μου γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ—πρὶν τὸ καταθέσει στὴν Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία—μοῦ τὸ παρεχώρησε γιὰ νὰ τὸ ἐκδώσω. Ἐφόσον, λοιπόν, ὅπως ἐλπίζω, τὸ ὕλικὸ αὐτὸ, μὲ τὴν ἀνάλογη ἐπεξεργασία, θὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας, δὲ θὰ ἐπεκταθῶ σήμερα σὲ ἀνάλυσι τοῦ χειρογράφου. Σημειῶνω μόνον ὅτι, παρὰ τὶς 123 σελίδες του, δὲν καλύπτει ὅλη τὴν περίοδο τῆς ἐπαναστάσεως. Λείπει, κυρίως, ἡ περιγραφὴ τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀλλὰ αὐτές, σὲ γενικὲς γραμμές, εἶναι γνωστές, ὥστε ἡ ἀξία τοῦ χειρογράφου νὰ μὴ μειώνεται αἰσθητά.

Ἡ ἀπότομη διακοπὴ τῆς ἀφηγήσεως ἔχει προφανῶς σχέση μὲ τὴν ψυχικὴ καὶ σωματικὴ κατάστασι τοῦ ἐπισκόπου Νικολάου, ποὺ μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπαναστάσεως, τὸ Μάιο τοῦ 1878, εἶχε καταφύγει στὴν Ἀθή-

να. Ταλαιπωρημένος ἀπὸ τὶς κακουχίες ὁ Νικόλαος ἔγινε δεκτὸς σὰν ἥρωας. Μαζί με τοὺς ὠραίους λόγους ποὺ ἐκφωνήθηκαν τότε, ἔγινε προσπάθεια νὰ ἀποκατασταθεῖ σὲ μιὰ ἐπισκοπὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, ἀφοῦ ἡ ἐπιστροφή του στὴ Μακεδονία ἀποκλειόταν. Σὲ σχετικὴ βολιδοσκόπηση, τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο συγκάτενευσε. Στὸ Ἄρχεῖο τοῦ Νικολάου ὑπάρχει, μάλιστα, καὶ τυπωμένη ἡ σχετικὴ πρόταση νόμου με ἡμερομηνία 3 Μαΐου 1882. Τὴν ὑπογράφουν 12 βουλευτές. Θὰ πρέπει νὰ ἰκανοποιήσε ἰδιαίτερα τὸ Νικόλαο τὸ γεγονός ὅτι στὶς ὑπογραφὲς αὐτὲς περιλαμβάνονταν τὰ ὀνόματα πρωτεργατῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1878, τοῦ Στεφάνου Δραγούμη, γενικοῦ γραμματέα τῆς Μακεδονικῆς Ἐπιτροπῆς, τοῦ Κωνσταντίνου Ἰσχομάχου, γενικοῦ ἀρχηγοῦ τῆς ἐπαναστάσεως στὴ Θεσσαλία, τοῦ Ἰωάννη Καρτάλη, ὄπλαρχηγοῦ στοῦ Πήλιο καὶ μετέπειτα βουλευτῆ Θεσσαλίας, τῆς περιοχῆς δηλ. ποὺ ἐνσωματώθηκε στὸ Ἑλληνικὸ Βασίλειο ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐπαναστατικῶν καὶ διπλωματικῶν ἀγώνων τοῦ 1878.

Ἄλλὰ αὐτὴ ὑπῆρξε καὶ ἡ μόνη, στερνὴ ἰκανοποίηση τοῦ Νικολάου. Δύο μῆνες ἀργότερα, στὶς 28 Ἰουνίου 1882, ὁ Νικόλαος πέθανε, σὲ ἡλικία μόλις 42 χρονῶν, ἀφοῦ περίμενε μάταια τὴν ἐπισκοπικὴ ἔδρα, ποὺ τοῦ ἀρνοῦνταν ἡ γραφειοκρατία καὶ ἡ μικρότητα τῶν συνανθρώπων του.

Ἔτσι ἔφθασε στὸ τέλος τῆς μιᾶς ζωῆς ποὺ εἶχε ἀρχίσει κάτω ἀπὸ καλοὺς οἰωνοὺς. Γιατὶ ὁ Νικόλαος, ποὺ εἶχε γεννηθεῖ στὸ Στενὴμαχο τὸ 1840, εἶχε σπουδάσει στὴ Ριζάρειο τῶν Ἀθηνῶν με ὑποτροφία τοῦ Κομιτζοπουλείου κληροδοτήματος, πρὶν γυρίσει στὴ Φιλιππούπολη, ὅπου χειροτονήθηκε διάκος καὶ διορίσθηκε καθηγητῆς. Τὸ 1872 τὸν βρίσκουμε σχολάρχην στὰ Χανιά καὶ τὸν ἐπόμενο χρόνο καθηγητῆ Θεολογίας στὸ Ἑλληνικὸ Λύκειο τοῦ Σταυροδρομίου Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 1874 πηγαίνει στὴ Θεσσαλονίκη, συνδέεται στενὰ με τὸ μητροπολίτη Ἰωακείμ (τὸ μετέπειτα Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην Ἰωακείμ Γ') καὶ μέσα σ' ἓνα χρόνο προχειρίζεται ἱερέας καί, σχεδὸν ἀμέσως, σὲ ἡλικία 35 χρόνων, ἐπίσκοπος Κίτρους, με ἔδρα τὸν Κολινδρό. Μὲ τὴν ἀγάπη καὶ ὑποστήριξη τοῦ πανίσχυρου Ἰωακείμ, μιὰ λαμπρὴ σταδιοδρομία ἀρχίζει νὰ διαγράφεται μπροστά του¹. Γίνεται γρήγορα ἀγαπητὸς ὄχι μόνον στὴν ἐπισκοπὴ του, ἀλλὰ καὶ στὴ γειτονικὴ περιφέρεια, ὥστε ὅταν ὁ μητροπολίτης Βεροίας Βενέδικτος πεθαίνει, σύσσωμοι οἱ Βεροιεῖς ζητοῦν ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο τὴν ἐκλογή τοῦ Νικολάου στὸ θρόνο τῆς Βεροίας. Στὴν προκειμένη ὁμως περίπτωσι, «φωνὴ λαοῦ» προκαλεῖ τὴν ὀργὴ τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραγόντων τοῦ Φαναρίου, ποὺ με συνοδικὴ ἐπιστολὴ ἐπιτιμοῦν ἔντονα τὸ Νικόλαο, γιατί

1. Βιογραφικὰ στοιχεῖα στὸ ἄρθρο τοῦ Ι. Σ. Ν ο τ ἄ ρ η, Ὁ Ἐπίσκοπος Κίτρους Νικόλαος καὶ ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1878 στὴ Μακεδονία, «Μνημοσύνη» 1(1967)87-99.

δῆθεν ὑποκίνησε τὸ λαϊκὸ αἴτημα. Καὶ στὴ Μητρόπολη Βεροίας τοποθετοῦν τὸν Προκόπιο. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ ἀφήνει μιὰ ἐντονη πικρία στὸ Νικόλαο, ποῦ ἀσφαλῶς ἐπιτείνει τὴν ἐμφυτὴ ἀποστροφή του πρὸς τὸ ἐκκλησιαστικὸ —καὶ κάθε εἶδους— κατεστημένο τῆς ἐποχῆς του. Σ' ἓνα παράρτημα τῶν ἀπομνημονευμάτων του, ποῦ τιτλοφορεῖται «Τὰ τοῦ Ἁγίου Βεροίας κλπ.» ἐκθέτει μὲ κάθε λεπτομέρεια τὸ ζήτημα αὐτὸ καὶ τὸ συσχετίζει μὲ τὴν ἐπανάσταση. «Ἄν», γράφει, «κατὰ Μάϊου τοῦ 1877 ἤθελε μὲ διορίσει ἡ Ἁγία τοῦ Χριστοῦ Μεγάλῃ Ἐκκλησία μητροπολίτην Βερροίας, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1878, ἤθελεν ἐπαναστήσει οὐχὶ μόνον τὸ Κολινδρὸν καὶ ἡ Πιερία ἀλλ' ἡ Βέρροια, ἡ Νάουσα, τὸ Βελβενδόν, τὸ Καταφύγι καὶ τόσα ἄλλα μέρη. Ἄλλ' ὄψονται οἱ Ἅγιοι Πατέρες. Ὅψονται οἱ φαρισαϊκῶς καπηλευόμενοι τὸ δνομα, τὸ ἱερὸν δνομα τῆς Ἁγίας ὄντως τοῦ Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἐκκλησίας».

Κομπορημοσύνη θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ἡ συσχέτιση τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐπαναστάσεως μὲ τὴν ἐγκαιρὴ τοποθέτηση τοῦ Νικολάου στὴ Μητρόπολη Βεροίας. Ἡ ἐξέλιξι δμως τῶν γεγονότων φαίνεται νὰ τὸν δικαιώνει.

Ἐκτὸς ἀπὸ τίς νέες πληροφορίες τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» γιὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1878, πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι ἡ ἀξία τοῦ χειρογράφου εἶναι πολὺπλευρῆ. Περιγράφει μὲ προσοχὴ τὴν κοινωνικὴ δομὴ καὶ τὴν οἰκονομία τῶν χωριῶν τῆς Ἐπισκοπῆς Κίτρους, ποῦ διακρίνονται σὲ κεφαλολογῶρια καὶ σὲ τσιφλίκια. Ἐξηγεῖ τὸ φορολογικὸ σύστημα, τόσο στὴ θεωρία ὅσο καὶ στὴν πράξη. Δίδει πολὺτιμες καὶ ἀκριβεῖς δημογραφικὲς καὶ τοπωνυμικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν Πιερία, καθὼς καὶ γιὰ τοὺς κλέφτες τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς γύρω περιοχῆς. Τέλος, σκιαγραφεῖ, μὲ ἀδρὲς γραμμές, τίς σχέσεις τοῦ κολλήγου-χωρικοῦ μὲ τοὺς πλούσιους τσιφλικάδες-Ὀθωμανοὺς καὶ Χριστιανούς. Ὁ Νικόλαος εἶναι ἐξαιρετικὰ παραστατικὸς στὴν περιγραφὴ τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν καταστάσεων ποῦ καταγράφει.

«Οἱ κάτοικοι καὶ καλλιεργηταὶ τῶν τσιφλικίων», σημειώνει, «δὲν ἔχουν ἰδιόκτητον τὴν οἰκίαν ἢν κατοικοῦσι, οὐδὲ τὴν γῆν ἢν καλλιεργοῦσιν. Οἱ πλεῖστοι... εἶναι καταχρεωμένοι εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας, οἵτινες δανερίζοντες ἐνὶ ἐκάστῳ... κερμάτια τινα πρὸς ἀγορὰν ζεύγους βοῶν, ἔπειτα διὰ τῆς τοκογλυφίας ὑποδουλοῦσιν αὐτούς. Ἐκ τῶν 100 κοιλῶν, ὁ χωρικός ὀφείλει νὰ ἀφαιρέσῃ α) διὰ τὴν σπορὰν 10-12 κατὰ μέσον ὄρον β) διὰ τὴν δεκάτην, ἄλλα 12. Νὰ ὑποστῇ πάσας τὰς ζημίας ἀπὸ τοῦ θερισμοῦ... 6% κατὰ μέσον ὄρον. Ἐκ τῶν ὑπολειφθησομένων 70 % θέλει δώσει τὸ ἥμισυ τῷ ἰδιοκτῆτη. Ὡστε ἐκ τῶν 100 κοιλῶν του ὁ δυστυχῆς χωρικός μένει μὲ τὰ 35 μόνον».

Αὐτὰ δμως στὴ θεωρία μόνο. Γιατὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη —ἐποχὴ πολέμου

μὲ τὴ Ρωσία—οἱ πρόσθετες ἐπιβαρύνσεις διαδέχονται ἡ μιὰ τὴν ἄλλη: «βοήθεια στρατιωτικὴ», «συνεισφορά διὰ ἵππους», «βοήθεια τοῦ Κράτους», «δάναει ἀναγκαστικά» —καὶ ἀγύριστα, προσθέτει ὁ Νικόλαος. Τὰ βάρη τῶν Χριστιανῶν πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τὶς αὐθαιρεσίες τῶν εἰσπρακτόρων. Μόνη ἐξαίρεση σ' αὐτὴ τὴν καταδυνάστευση ἀποτελεῖ τὸ γειτονικὸ μουσουλμανικὸ χωριὸ τῶν Κιρκασίων, ἡ Τόχοβα, ὅπου ἡ εἰσπραξὴ τῆς δεκάτης παίρνει ἄλλη μορφή, ὅπως χαριτωμένα περιγράφει ὁ Νικόλαος:

«Οἱ Κιρκάσιοι εἶναι γεωργικὸς λαὸς... ἀλλὰ κλέπται συστηματικοί... Φίλος μου τις, ἐνοικιάσας τὴν δεκάτην τῆς Τοχόβης... ἐσέκθη νὰ παρακαλέσῃ τὸν Χότζαν τοῦ χωρίου, ὃν εἶχεν ὑποχρεώσει προηγουμένως ἱκανῶς, ἵνα προτρέψῃ καὶ νουθετήσῃ αὐτοὺς ὅπως μὴ κλέπτωσι τὸ δίκαιόν του (κρύπτοντες τὰ προϊόντα τῶν). Ὁ Χότζας... τὸν διαβεβαίωσεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποπεύῃ μηδὲ τὴν ἐλαχίστην κατάχρησιν ἐκ μέρους τῶν Κιρκασίων... "Ἐφ' ὅσον" τῷ εἶπεν, "εἶσαι εἰς τὸ χωρίον ἐντός, καὶ ἐφ' ὅσον εἶσαι δεκατιστής, μὴ ἔχῃς τὸν ἐλάχιστον φόβον· διότι οὔτε τὸ ἀληθές ποσὸν τῶν προϊόντων τῶν θὰ ἀποκρύψωσιν ἀπὸ σέ, οὔτε τὰς ἀποθήκας σου θὰ ἐπιβουλεύθωσιν. Ἄλλ' ἀφ' οὗ λάβῃς ὅλην τὴν δεκάτην καὶ ἐξοφλήσης, μάθε ὅτι οὔτε αἱ ἀποθήκαι σου εἶναι ἀσφαλεῖς ἐντός τοῦ χωρίου οὔτε σὺ ἐκτός τοῦ χωρίου δέκα βήματα».

Στὰ χωριά-τσιφλίκια, ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ ἰδιοκτήτη, ὁ σούμπασης — συνήθως Τουρκοαλβανός— ἔχει ἐξουσία ἀπολύτου περίπου ἄρχοντος στὴν περιουσία, τὴν τιμὴ καὶ τὴ ζωὴ ἀκόμη τῶν κολλήγων. Εἶναι τέτοια ἡ ἀσυδοσία του, τόσο φοβερὴς οἱ αὐθαιρεσίες του, ὥστε ὀλόκληρες σελίδες τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» καταντοῦν ἀγγῶδης καταγραφῆς ἑνὸς ἀτέλειωτου μαρτυρίου τῶν Χριστιανῶν.

Περὶσσότερο ὅμως ἀπὸ τὰ καθημερινὰ δεινὰ τοῦ ποιμνίου του, τὸ Νικόλαο τὸν ἀποσχολοῦν οἱ μακροχρόνιες ἐπιπτώσεις ποῦ ἔχει τὸ καθεστῶς τῆς δουλείας στὴν κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ καὶ ἠθικὴ ὑπόστασι τῶν Χριστιανῶν. Ἰδιαιτέρα τὸν συγκλονίζει μιὰ σκηνὴ ποῦ βλέπει νὰ ἐπαναλαμβάνεται στὶς διάφορες περιόδους τοῦ στα χωριά τῆς ἐπισκοπῆς του:

«Ἐτυχε νὰ κάθωμαι», γράφει, «εἰς τὴν οἰκίαν ἦν μοι ὄριζον διὰ κατοικίαν καὶ ὁ Τουρκαλβανὸς γιασακτζῆς μου νὰ ἴσταται ἐνώπιόν μου ἐσταυρωμένας ταῖς χερσίν. Ἦρχοντο οἱ πρόκριτοι τοῦ χωρίου νὰ μοι εἶπουν τὸ "καλῶς ὄρισες". Ὁμολογῶ δὲ ὅτι μὲ ἠγάπων καὶ μὲ ἐσέβοντο καὶ εὗρισκον παρ' ἐμοὶ προστασίαν. Αἶ, λοιπόν, ἡ παρουσίαςίς των ἐγένετο κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον: εἷς ἕκαστος εἰσερχόμενος, πρῶτον προσέβλεπε καὶ ἐπολυχρόνιζε τὸν ἀγᾶν, τὸ ν ὑ π η ρ ἔ τ η ν μ ο υ, μὲ τὸ "πολλὰ τὰ ἔτη σ', ἀγᾶ μ'" καὶ μὲ βαθυτάτην ὑπόκλισιν, καὶ ἔ π ε ι τ α προσηγόρευε ἐμὲ μετὰ θάρρους "καλῶς ὄρισες Γέροντα". Οἱ δυστυχεῖς! Τοιαῦτα τεκμήρια τῆς ταπεινώσεως καὶ τοῦ ἐξευτελισμοῦ... δύναμαι νὰ ἀπαριθμήσω πολλὰ».

Κοντά στη μόνιμη ἀθλιότητα, ὁ πόλεμος δημιουργεῖ συνθήκες χάους στη Μακεδονία, καθὼς κάθε ἔννοια ἀρχῆς καταλύεται. Ἐπιδρομὰς Γκέγκηδων διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλη καὶ ὁ πληθυσμὸς φθάνει στὰ ἔσχατα ὄρια ἀντοχῆς, ὅπως πιστοποιεῖ καὶ μία πολυσέλιδη ἔκθεσι ἀπὸ τὸ Βελβενδό, ποὺ βρέθηκε στὸ Ἄρχαιο τοῦ Νικολάου.

Μόνον ἂν γίνουν κατανοητὲς πλήρως οἱ συνθήκες διαβίωσης ποὺ ἐπικρατοῦσαν στὴ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, θὰ μπορέσουμε νὰ συνειδητοποιήσουμε τὸ νόημα τῶν διαπιστώσεων στὶς ὁποῖες καταλήγει ὁ Νικόλαος: «Ἐστω δὲ καὶ ὁ ψυχρότερος τῶν ἀνθρώπων... κριτῆς, ἂν ταῦτα πάντα δὲν δικαιολογοῦσι μίαν ἐπανάστασιν πρὸς ἀνατροπὴν τοιοῦτου καθεστῶτος! Κρινέτω δὲ ἀνεξαρτήτως τῆς Μεγάλης ἐλληνικῆς ιδέας, ἀνεξαρτήτως πάσης ἄλλης ἠθικωτέρας καὶ ἀνθρωπινωτέρας ἀρχῆς! Καὶ ἀποφηνάσθω, ἂν, ὄχι ὡς Ἕλληνες, ὄχι ὡς Μακεδόνες Ὀλύμπιοι, ὄχι ὡς ἔθνος ἔχον ἱστορίαν οὐχὶ τὴν ταπεινοτάτην, ἀλλ' ὡς ἄνθρωποι ἀπλῶς οἱ κάτοικοι τῆς Πιερίας, ἔχοντες τὰ αὐτὰ δίκαια πρὸς τοὺς τυράννους τῶν, δεδωρημένα παρὰ τοῦ Θεοῦ... δὲν ὄφειλον νὰ ἀναπετάσῃσι τὴν σημαίαν τῆς ἀνατροπῆς τοιοῦτου ἀπανθρώπου, τοιοῦτου σατανικοῦ καθεστῶτος!».

Ὁ Νικόλαος δὲν εἶναι μονομερῆς στὶς ἐπικρίσεις του. Οὔτε προσπαθεῖ νὰ ἐξωραΐσει καταστάσεις ἢ νὰ κολακεύσει πρόσωπα. Γι' αὐτὸ, ὅπως ἀνάγλυφῃ παρουσιάζει τὴν καταδυνάστευσιν τοῦ Χριστιανοῦ ἀπὸ τὸν Τοῦρκο κυριάρχη καὶ τὰ τοπικὰ ὄργανά του, μὲ τὸν ἴδιον τρόπο ἀφήνει τὸ νυστέρι νὰ ψαῦσει θεσμοὺς καὶ καταστάσεις στὴ δικὴ του παράταξι. Οἰκτίρει τὴν ἐλληνικὴ παιδεία, ποὺ ἐνῶ ἐντυπωσιάζει μὲ τὰ περιφανῆ ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα τῶν κέντρων, παρουσιάζει εἰκόνα ὀδνηρῆς ἐγκαταλείψεως καὶ ἐξαθλίωσης στὰ χωριά.

Ὅχι χωρὶς πάθος, ἐξαπολύει μύδρους κατὰ τῶν συντοπιτῶν του Κολινδρινῶν γιὰ τὴ στάση τους κατὰ τὴν ἐπανάστασι. Τοὺς κατηγορεῖ ὅτι ὄχι μόνον δὲν τὴ συνέδραμαν, ἀλλὰ καὶ προσπάθησαν νὰ τὴν καταστρέψουν, προδίδοντάς τὴ στοὺς Τούρκους. Θὰ πρέπει ἐδῶ νὰ ποῦμε ὅτι πράγματι ἡ στάσι ὀρισμένων προυχόντων δικαιολογεῖ τὴν αὐστηρὴ γλώσσα τοῦ Ἐπισκόπου, ἀλλὰ ἡ γενίκευσίς τῆς κατηγορίας κρίνεται ὑπερβολικὴ, ἀφοῦ ἀπὸ στοιχεῖα τοῦ ἴδιου τοῦ Νικολάου προκύπτει ἡ εὐρεία συμμετοχὴ Κολινδρινῶν στὰ ἐπαναστατικὰ σώματα.

Ἐτσι ὅπως ζεῖ, πλάι στὸ χωρικὸ καὶ συμπάσχει μ' αὐτόν, ὁ Νικόλαος, δὲν μπορεῖ νὰ καταλάβει οὔτε νὰ ἀνεχθεῖ ὀρισμένες ἐνέργειες ἐκπροσώπων τῆς Ἐκκλησίας. Γνωρίζει ὅτι «ὁ Ἐπίσκοπος ὀφείλει νὰ μὴ δώσῃ καμμίαν ὑποψίαν ὅτι εὐνοεῖ μᾶλλον τὰ συμφέροντα τοῦ Λαοῦ, ἢ τὰ τοῦ Δοβλετίου». Ἄλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναγκαῖα αὐτὴ προσοχὴ, δὲ δέχεται συμβιβασμοὺς, κι ἀκόμη περισσότερο αὐθαιρεσίες τῶν κληρικῶν ἀπέναντι στοὺς χωρικοὺς χριστιανοὺς. Γι' αὐτὸ καὶ μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τῶν «Ἀπομνημονευμάτων»

του ἀναδύεται ἓνα δριμύ, ὅσο καὶ σπάνιο γιὰ ἱεράρχη, «Κατηγορῶ»: «Τινὲς τῶν ἐπισκόπων», σημειώνει, «ἐκ περισσοῦ ποθοῦντες τὴν φιλίαν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν ὅπως ὄσιν ἰσχυροὶ παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐν πᾶσι μὲν, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν εἰσπραξίν τῆς ἀρχιερατικῆς τῶν ἐπιχορηγήσεως, ἀμελοῦσι τὸ παράπαν τὸ μέγα τοῦτο καθήκον των» (τῆς ὑπερασπίσεως δηλ. τῶν Χριστιανῶν).

Δὲν παραγνωρίζει, βέβαια, ὁ Νικόλαος ὅτι ἡ συλλογὴ τῆς ἀρχιερατικῆς ἐπιχορηγήσεως, ἐφόσον μισθός δὲν ὑπῆρχε, ἦταν ἀναγκαῖο κακὸ, ἀφοῦ μάλιστα τὸ Πατριαρχεῖο ἀπαιτοῦσε ἀπὸ τοὺς ἀρχιερεῖς «πολυωνύμους φόρους», ὅπως τὰ «φιλότιμα», «τὰς πατριαρχικὰς ἐπιχορηγήσεις», «τὰς συνδρομὰς τῶν θεολογικῶν σχολῶν», «τὰς ἐκτάκτους συνδρομὰς διὰ τὸ κοινὸν ταμεῖον» καὶ γιὰ ἀγορὰ βιβλίων, περιοδικῶν κ.λ.

Ἐκεῖνο, ὅμως, ποῦ δὲ συγχωρεῖ ὁ Νικόλαος εἶναι ὁ φιλοτουρκισμὸς ὀρισμένων ἀρχιερέων, ποῦ εἶναι συνάρτηση προσωπικῶν συμφερόντων. «Τρέμουν», τονίζει, «μὴ τυχὸν ἐξαλειφόμενης τῆς πολιτικῆς δουλείας ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, ἐν ἣ καὶ μόνῃ εὐρίσκουσι πλουτισμὸν καὶ ἰσχύν».

Ὅσο περίεργο κι ἂν φαίνεται, τὸ μόνο παρήγορο φῶς στὴ ζωὴ τῶν Χριστιανῶν τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πιερίας προέρχεται ἀπὸ τὴν παρουσία τῶν κλεφτῶν —«τῶν μαύρων»— ὅπως ἀποκαλοῦνται ἀπὸ τοὺς χωρικοὺς. Τὸ φιλελεύθερο καὶ ὑπερήφανο φρόνημα τῶν ἐνόπλων αὐτῶν, ποῦ συνεχίζουν παράδοση αἰῶνων, δημιουργεῖ στοὺς χωρικοὺς ἐλπίδες μελλοντικοῦ λυτρωμοῦ, ἄσχετα ἂν πολλὰς φορές, ἡ παρουσία τους ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ξεσπᾷ πάνω στὰ χωριά ἡ μανία τῶν καταδιωκτικῶν ἀποσπασμάτων.

Ὁ ποθητὸς αὐτὸς λυτρωμὸς ἄρχισε νὰ φαίνεται πιθανὸς τὸ 1875-1876, ὅταν οἱ σλαβικοὶ λαοὶ τῆς Βαλκανικῆς ἐξεγέρθηκαν κατὰ τῶν Τούρκων. Στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος —ἀπροετοίμαστο στρατιωτικὰ καὶ ψυχολογικὰ— ἡ Κυβέρνηση πίστευσε ὅτι ἡ κρίση θὰ ρυθμιζόταν μὲ παρέμβαση τῶν Δυνάμεων. Γι' αὐτὸ υἱοθέτησε πολιτικὴ οὐδετερότητας καὶ τὸ μόνο ποῦ ζητοῦσε ἦταν νὰ γίνουν ἴσες παραχωρήσεις στοὺς Σλάβους καὶ Ἑλλήνες ὑποδούλους τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ ἦταν ἀνεδαφικοί. Ἡ Τουρκία δὲν ὑποχωροῦσε στὶς πιέσεις τῶν Δυνάμεων, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ Ρωσία νὰ τῆς κηρύξει τὸν πόλεμο, τὸν Ἀπρίλιο 1877. Μετὰ ἀπὸ δεκάμηνο ἀγώνα, τὰ ρωσικὰ στρατεύματα ἔφθασαν στὰ πρόθυρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀνάγκασαν τὸ σουλτάνο νὰ δεχθεῖ, στὶς 3 Μαρτίου 1878, τὴ Συνθήκῃ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου.

Ὅσο καιρὸ διαρκοῦσε ἡ ἀναποφασιστικὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες στὸ Βασίλειο καὶ ὁπαδοὶ τους σ' ὄλες τὶς ὑπόδουλες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες τῆς Τουρκίας δραστηριοποιούνταν γιὰ τὴ στιγμή ποῦ θὰ διδόταν τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως. Τὰ «Ἀπομνημο-

νεύματα» του Νικολάου μᾶς δίδουν μὲ πολλή ζωντάνια τὴν εἰκόνα τῆς προετοιμασίας στὴ Μακεδονία καὶ ἰδιαίτερα στὶς περιοχὲς Ὀλύμπου, Πιερίας, Βεροίας, Σερβίων, Κοζάνης καὶ Θεσσαλονίκης.

Τὴν πρωτοβουλία τῶν κινήσεων εἶχε ἀρχικὰ ἡ μυστικὴ ἑταιρεία «Ἀδελφότης» μὲ ἔδρα τὴν Ἀθήνα καὶ μὲ παρακλάδια σὲ πολλὲς πόλεις τῆς ἐλευθέρης καὶ ὑπόδουλης Ἑλλάδας. «Ἀπόστολοι» τῆς «Ἀδελφότητος» ἐφθάναν στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου εἶχαν ἐπαφὲς μὲ ἡγετικὰ στελέχη τῆς ἑλληνικῆς παροικίας γιὰ τὴ μύηση προσωπικοτήτων σ' ὅλα τὰ κέντρα τοῦ ἑσωτερικοῦ. Ὁ προσηλυτισμὸς γινόταν, κυρίως, μὲ συνδέσμους, οἱ ὅποιοι, λόγω τῆς φύσεως τῶν ἐργασιῶν τους, μπορούσαν νὰ μετακινούνται ἀπὸ τὴ μία πόλη στὴν ἄλλη χωρὶς νὰ κινοῦν ὑποψίες. Ὅσοι συμφωνοῦσαν μὲ τὶς ἀρχὲς τῆς «Ἀδελφότητος» ἔδιδαν τὸν ὄρκο τῆς Ὅργανωσης.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς «ἀποστόλους» αὐτοῦς, ὁ φοιτητὴς τῆς ἰατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Κυβερνίδης, ἀπὸ τὸ Βλαχολίβαδο, ἐπισκέφθηκε τὸ Νικόλαο στὶς 7 Σεπτεμβρίου 1876. Μὲ ἐνθουσιασμό, ἀλλὰ καὶ πολλὴ ἀπερίσκεψια, τοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι ἡ «Ἀδελφότης» σχεδίαζε νὰ ὀργανώσει ἐπαναστάσεις. Γι' αὐτὸ τοῦ ζήτησε νὰ μνηθεῖ κι αὐτός. Ὁ Νικόλαος, ὁμως, ποὺ γνώριζε ὅτι ἀνάλογες ἐνθουσιῶδεις ἐνέργειες, χωρὶς κεντρικὴ κατεύθυνση καὶ ἔγκριση τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως, εἶχαν παλαιότερα καταλήξει σὲ συμφορὲς, ἀρνήθηκε νὰ γίνεῖ μέλος τῆς «Ἀδελφότητος», πρὶν βεβαιωθεῖ ὅτι τὸ κίνημα ἦταν σοβαρὸ. Παρ' ὅλα αὐτὰ, ὁ Κυβερνίδης καὶ ἄλλοι παράγοντες τῆς «Ἀδελφότητος» στὴ Θεσσαλονικὴ χρησιμοποίησαν τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Κίτρου γιὰ νὰ προσελκύσουν ὀπαδοὺς, σὲ σημεῖο ποὺ τὸ πράγμα ἔφθασε στ' αὐτιὰ τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἰωακείμ, εὐφυῆς, προσεκτικὸς καὶ πονηρὸς κληρικὸς, γνώριζε, ἀπὸ τὶς στενὲς σχέσεις ποὺ διατηροῦσε μὲ τὸ γενικὸ πρόξενο Βατικιάτη, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν εἶχε ἀκόμη ἐγκαταλείψει τὴν πολιτικὴ τῆς οὐδετερότητας. Φοβόταν, λοιπόν, μήπως οἱ φῆμες ποὺ κυκλοφοροῦσαν φθάσουν στ' αὐτιὰ τῶν Τούρκων καὶ κινδυνεύσει ὄχι μόνον ὁ Νικόλαος, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑθνικὴ ὑπόθεσις. Γι' αὐτὸ, μαζὶ μὲ ὑπηρεσιακὰ ἔγγραφα πρὸς τὴν Ἐπισκοπὴ Κίτρου, ἐσώκλεισε, χωρὶς σφραγίδα, ὑπογραφή καὶ ἀποδέκτη, ἰδιόχειρῃ ἐπιστολὴ του, στὴν ὁποία ἔγραφε ὅτι μὲ λύπη του πληροφορήθηκε ὅτι «ἐξημμέναι κεφαλαὶ διανοήθησαν καὶ ἐνεργοῦσι τὰ ἀκατόρθωτα», ὅτι μεταξὺ τῶν κατηχηθέντων περιλαμβάνεται ὁ Νικόλαος, καὶ κατέληγε μὲ τὴν περίτεχνη, ὅσο ὁμως καὶ φοβερὴ διατύπωση: «Πῶς δὲν λυπεῖσαι τοὺς χριστιανούς σου; Πῶς ἀποφασίζεις πρόωρα νὰ ἀπέλθης εἰς τὸ Ἅγιον Ὅρος?».

Περὶ τὸ, βέβαια, νὰ δηλωθεῖ ὅτι ὁ Νικόλαος ἔσπευσε νὰ διαψεύσει πάραυτα «τὰς τοιαύτας ραδιουργίας».

Λίγους μῆνες ἀργότερα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1877, ἡ διεθνὴς κατάστα-

ση ἄλλαξε. Οἱ Μεγάλες Δυνάμεις ἔδειξαν στὴ Διάσκεψη τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὅτι ἀδιαφοροῦσαν γιὰ τὰ δίκαια τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτι ἡ Ρωσία ἐτοίμαζε πόλεμο γιὰ νὰ προστατεύσει τοὺς Σλάβους τῆς Βαλκανικῆς. Μπροστὰ στὸν κίνδυνο αὐτό, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἔδωσε τὴ συγκατάθεσὴ τῆς γιὰ τὴν κινητοποίηση τῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ —ἐλευθέρου καὶ ὑποδοῦλου. Οἱ δύο κυριότερες ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες τῶν Ἀθηνῶν, ἡ «Ἐθνικὴ Ἄμυνα» καὶ ἡ «Ἀδελφότης», ἐνώθησαν σὲ μιὰ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ, ὅπου μετεῖχαν γνωστὰ ὀνόματα τῶν Ἀθηνῶν, ὅπως οἱ Π. Καλλιγᾶς, Στ. Δραγοῦμης, Ἰωάννης Μεσηνέζης, Λ. Μελάς. Μὲ ὁδηγίες ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ πρὸς τοὺς πράκτορες τῆς καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν πρὸς τὰ Προξενεῖα, ἄρχισαν νὰ δραστηριοποιοῦνται σ' ὅλα τὰ κέντρα «οἱ τὰ πρῶτα κρατοῦντες». Στὴ Μακεδονία τὸ γενικὸ συντονισμὸ ἀνέλαβε ὁ γενικὸς πρόξενος Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνος Βατικιώτης.

Μιὰ νύχτα τοῦ Ἰανουαρίου χτυπᾷ πάλι ἡ πόρτα τῆς Ἐπισκοπῆς στὸν Κολινδρό. Ἐπισκέπτης τοῦ Νικολάου, αὐτὴ τὴ φορά, εἶναι ὁ ἀγαπητὸς του Παῦλος Πατραλέξης, ἀρχηγέτης τῶν Βλάχων τοῦ Σελίου στὸ Βέρμιο, μὲ τεράστια ἐπιρροή σ' ὅλη τὴν περιφέρεια Βέροιας-Νάουσας, καθὼς καὶ στὴν Πιερία. Φέρνει μαζί του τὸν κανονισμὸ τῆς «Ἀδελφότητος». Ὁ Νικόλαος δὲ γνωρίζει τίς πολιτικὲς ἐξελίξεις στὴν Ἀθήνα. Οὔτε καὶ τὴν πρόοδο τῆς ἐργασίας στὸ μακεδονικὸ χῶρο. Τὸν ἐντυπωσιάζουν, βέβαια, τὰ ὀνόματα τῶν μνημένων στὶς ἐπαρχίες ποῦ τοῦ ἀνακοινώνει ὁ Πατραλέξης: Ἄλφρεδ Ἄμποτ στὴ Θεσσαλονίκη, Ἀναστάσιος Τσιούπελης στὴ Βέροια, Περδικάρης στὴ Νάουσα, Γ. Ζήσης στὸ Βελβενδὸ καὶ ὁ μητροπολίτης Σερβίων στὴ Κοζάνη. Ἀλλὰ διστάζει ἀκόμη. Ἀποσύρεται στὸ δωμάτιό του γιὰ νὰ βρεῖ λύση στὸ πρόβλημά του. Ἡ προσχώρησις τοῦ Ἐπισκόπου στὴν ἐπαναστατικὴ ἰδέα δὲν προδικάζει προσωπικὲς μόνον περιπέτειες καὶ θυσίες. Μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει καὶ σὲ πλήρη καταστροφή τοῦ ποιμνίου του. Ὅπως δὲν ὠραιοποιεῖ καταστάσεις ὁ Νικόλαος, ἔτσι δὲν ἠρωοποιεῖ καὶ τὸν ἑαυτὸ του. Πόση ἀνθρώπινη δειλία δὲν ἀναδίδουν οἱ δύο ἐκεῖνες σελίδες, μέσα στὶς ὁποῖες περιγράφει τὸ δίλημά του! Ἀντιήρωας, λοιπόν, ὁ Νικόλαος τὴ στιγμὴ τῆς μεγάλης ἀποφάσεως.

Χαράματα τὸ ἄλλο πρωί, κάθιδρος ἀπὸ τὴν ὀλονύκτια ἀγωνία, ἀλλὰ ἥρεμος πλέον, ἀνακοινώνει στὸν Πατραλέξη: Naί, τάσσεται μὲ τὴν ἐπανάσταση, καὶ θὰ ἐργασθῆ ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴ διάδοσις τῆς ἰδέας, καὶ θὰ λάβει ἐνεργὸ μέρος στὸν ἀγῶνα ποῦ θὰ ἀκολουθήσει.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτό, καθὼς διαβάζει κανεὶς τὰ «Ἀπομνημονεύματα», γίνεταί μάρτυρας τῆς ριζικῆς ἐσωτερικῆς ἀλλαγῆς ποῦ συντελεῖται στὴν προσωπικότητά τοῦ Νικολάου. Ἐτσι, ὅπως ὑφαίνει, ἀπὸ χωριὸ σὲ χωριό, τὸ συνομοτικὸ ἴσθιο τοῦ ξεσηκωμοῦ, ὁ ἄσημος ἐπαρχικὸς τῆς μικρῆς καὶ ἀπόμερης Ἐπισκοπῆς Κίτρους, μεταμορφώνεται σιγά σιγά σὲ ἐθνεγέρτη.

μέ εμφανή τὰ χαρακτηριστικά ενός Κοσμά Αιτωλού, ενός Παπαφλέσσα, ενός Γερμανού Καραβαγγέλη...

‘Ο Παῦλος Πατραλέξης γίνεται ὁ στενός του σύμβουλος καὶ ὁ σύνδεσμός του με τὸν πρόξενο Βατικιώτη καὶ τοὺς μνημένους «ἀδελφούς» στὸ χωρὸ μεταξύ Κολινδρού-Κατερίνης-Βέροιας-Νάουσας καὶ Θεσσαλονίκης.

‘Απέναντι στοὺς Κολινδρινούς ὁ Νικόλαος εἶναι ἐπιφυλακτικός. Γι’ αὐτὸ κι ἀρχίζει τὸ ἔργο τῆς μῆσεως στὰ χωριά, με περιοδεῖα στὸ τμήμα Κίτρους-Κολινδρού, ὅπου με μεγάλη προσοχὴ πλησιάζει «τοὺς φρονιμότερους», ὅπως λέει. Σὲ κάθε χωριό, σὲ κάθε μοναστήρι, βρίσκει ἀνθρώπους ποὺ ἀσπάζονται με ἐνθουσιασμό τὸ κήρυγμά του. ‘Ο Νικόλαος καταγράφει τὰ δνόματα καὶ τὶς ἀντιδράσεις ὄλων τῶν προσηλῶτων του. Πουθενά ἢ λυποψυχία, πουθενά ἢ προδοσία. Στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατίου τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων εἶναι τόσο ἀκμαῖο, ὥστε ὁ Νικόλαος ἐγκαταλείπει τὴ συνηθισμένη συνωμοτικὴ ἐπιφυλακτικότητά του.

Στὸ χωριὸ Μποτάγια «ἢ κατήχησις», γράφει, «ἐγένετο κοινὴ σχεδόν! Λέγω σχεδόν διότι μόνον αἱ γυναῖκες δὲν ἐκατηχήθησαν... ‘Όλοι ὁμοῦ ἐν συνελεύσει μοὶ ἐπρότειναν τὸ ζήτημα. Πότε θὰ ἐλευθερωθῶμεν, γέροντα; ‘Εχομεν καμμίαν ἐλπίδα τὴν ἄνοιξιν; Εἰπέ μας, καὶ εἴμεθα ἔτοιμοι! Συγκινηθεὶς ἐκ τῆς προθυμίας των, ὁμολογῶ παρεξέτράπην ἐκεῖ τῶν ὄριων τῆς μυστικότητος καὶ φρονήσεως καὶ λίαν ρισκοκινδύνως εἶπον ἐνῶπιον πάντων ὅτι μετ’ ὀλίγουσ μῆνας θὰ γείνη ἀνάγκη νὰ λάβωμεν τὰ ὄπλα καὶ ὅτι πρέπει νὰ εἶναι ἔτοιμοι εἰς τὴν πρόσκλησίν μου... ‘Ο μικρότερος αὐτῶν... δεκαπενταετής, νέος, ὠραῖος, καὶ εὐζωνος παῖς... ἀκούσας τοὺς λόγους μου ἀνεπήδησε καὶ ἀπομακρυνθεὶς μικρὸν ἤρξατο νὰ κράζη πηδῶν καὶ χειρονομῶν “‘Αχ, θὰ τὸ ζῶσω”»!

Πρὸς τὰ τέλη Δεκεμβρίου ὅλα τὰ χωριά τῆς ‘Επισκοπῆς Κίτρους εἶχαν μνηθεῖ. ‘Απὸ τὸν Πατραλέξη ὁ Νικόλαος μάθαινε ὅτι ἀνάλογη προεργασία εἶχε συντελεσθεῖ στις περιφέρειες Σιάτιστας, Κοζάνης, Καταφυγίου, Βέροιας, Νάουσας καὶ σ’ ὀλόκληρη τὴν Πιερία καὶ τὸν ‘Όλυμπο. ‘Εκεῖνο ποὺ δὲ γνώριζε ἦταν ὅτι ἡ μύηση εἶχε ἐπεκταθεῖ σ’ ὅλη τὴ Μακεδονία, στις περιοχὲς Καβάλας-Ξερρῶν, ‘Εδεσσας-Φλώρινας-Μοναστηρίου καὶ Κορυτσᾶς ἀκόμα. Καθὼς πλησιάζει ἡ στιγμὴ τῆς δράσεως, ὁ ‘Επίσκοπος με τὸν Πατραλέξη καταστρώνουν τὸ σχέδιο ἐπιχειρήσεων. ‘Επισημαίνουν τὰ κατάλληλα σημεῖα γιὰ τὴν ἀπόβαση ὄπλων καὶ σωμάτων ἐθελοντῶν, ρυθμίζουν θέματα μεταφορῶν, ἐπιμελητείας καὶ στρατολογίας, ἐξετάζουν τοὺς καλύτερους τρόπους γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν γυναικοπαίδων. Τὶς προτάσεις τους μεταφέρει ὁ Πατραλέξης στὸ Βατικιώτη, γιὰ νὰ ληφθοῦν ὑπόψη στὴν προτομιασῖα τοῦ γενικοῦ σχεδίου.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, στὴν ὄρεινὴ χώρα τοῦ ‘Όλύμπου καὶ τῶν Πιερίων, ὀϊ συμμορίες τῶν κλεφτῶν εἶχαν σιγὰ σιγὰ μετατραπεῖ σὲ ἀνταρτικὰ σώματα.

Παλαιοὶ λήσταρχοι, ὅπως ὁ Καραπατάκης, ὁ Βαγγέλης Χοστέβας, ὁ Παναγιώτης Καλόγηρος, οἱ ἀδελφοὶ Δήμος καὶ Ἀχιλλέας Χατζάρου, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, μεταμορφωμένοι τώρα σὲ ὄπλαρχηγούς, κηρύσσουν τὴν ἐπανάσταση.

Ἰανουάριος τοῦ '78. Ὅλα πλέον εἶναι ἔτοιμα στὸ μακεδονικὸ χῶρο. Ὁ τόπος, ὁμως, εἶναι σχεδὸν ἄοπλος. Τὰ ἐλάχιστα ὄπλα ποὺ ὑπάρχουν εἶναι παμπάλαια. Θὰ πρέπει, λοιπόν, οἱ ἐπαναστατικὲς ἐταιρεῖες τῶν Ἀθηνῶν νὰ προωθήσουν στὴ Μακεδονία, τὸ ταχύτερο δυνατόν, ὄπλισμό καθὼς καὶ ἔμπειρους ἀξιωματικούς γιὰ νὰ κατευθύνουν τὸν ἀγώνα.

Τὶς μέρες ἐκεῖνες στὸ ἐλεύθερο Βασίλειο ὁ πυρετὸς τῆς προετοιμασίας εἶχε φθάσει στὸ κατακόρυφο. Τὰ πρῶτα καράβια, μὲ Κρῆτες ὄπλαρχηγούς καὶ πολεμοφόδια, εἶχαν ἤδη φύγει γιὰ τὴ Μεγαλόνησο, ἐνῶ ἄλλες ὀμάδες εἶχαν εἰσδύσει στὴ Θεσσαλία μέχρι τὸ Πήλιο. Οἱ Ἕπειρωτὲς ἔκαναν τὶς τελευταῖες προετοιμασίες τους ἀπὸ δύο θέσεις ἐκκινήσεως: τὴν ἐλληνοτουρκικὴ μεθόριο, πρὸς τὴν Ἄρτα, καὶ τὴν Κέρκυρα. Ἀπὸ τὴ δική τους πλευρά, οἱ Μακεδόνες τῶν Ἀθηνῶν συνέστησαν τὴ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ κατευθύνει τὸν ἀγώνα στὴ Μακεδονία, σὲ στενὴ συνεργασία μὲ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ.

Μακριὰ ἀπ' αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις, στὸν Κολινδρὸ ὁ Νικόλαος εἰδοποιεῖται ξαφνικὰ ἀπὸ τὸν Πατραλέξη ὅτι 500 ἐμπροσθογεμῆ ὄπλα πρόκειται νὰ ξεφορτωθοῦν, νύχτα, σὲ ἀκτὴ τῆς Πιερίας. Τὰ στέλνουν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μέσω Θεσσαλονίκης. Εἶναι πλέον σαφὲς ὅτι ἡ προετοιμασία εἰσέρχεται στὴν τελικὴ τῆς καὶ πιὸ ἐπικίνδυνη καμπὴ. Βλάχοι τοῦ Σελίου, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη συγγενῶν τοῦ Πατραλέξη, μαζί μὲ ἄνδρες τοῦ ληστανταρτικοῦ σώματος τοῦ Βαγγέλη Χοστέβα, μεριμνοῦν γιὰ τὴν ἀσφαλὴ παραλαβὴ τοῦ ὄπλισμοῦ καὶ τὴν ἀπόκρυψή του κοντὰ στὸ Κίτρος. Τὰ πρῶτα ὄπλα ἔφθασαν καί, τὸ κυριότερο, ἡ συνεργασία κλεφτῶν καὶ μυημένων ἐπαναστατῶν ἐξελίχθηκε ὀμαλά.

Οἱ μέρες ὁμως περνοῦν καὶ τὸ σύνθημα τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως δὲ φθάνει. Ἦδη ἔχει μαθευτεῖ ὅτι ἡ Ἕπειρος ἐπαναστάτησε, ὅτι ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς πέρασε τὴ μεθόριο πρὸς τὴ Θεσσαλία. Ἀλλὰ ἀντὶ νὰ ἀκολουθήσει γενικὸ ξεσήκωμα ὁ στρατὸς ἀποσύρεται στὸ Βασίλειο, μετὰ ἀπὸ πίεση τῶν Δυνάμεων καὶ τὶς φοβέρες τῆς Τουρκίας ὅτι θὰ στείλει τὸ στόλο νὰ βομβαρδίσει τὰ νησιά καὶ τὸν Πειραιά.

Ἀπελπισία καταλαμβάνει τὸ Νικόλαο καθὼς πληροφορεῖται τὴ σύναψη ρωσο-τουρκικῆς ἀνακωχῆς. «Πάντες ἐδυσθυμοῦμεν καὶ ἀπελπιζόμεθα», γράφει, «ὅτι οὐδὲν πλέον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν. Ἐγὼ μάλιστα... ἀγανακτήσας μικρόν... διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν τοσοῦτων ἐνεργειῶν μου, εἶχον τραπεῖεις τὴν εἰρηνικὴν μου πορείαν, περιποιοῦμενος τὸν κῆπον μου... Ἄχ! ὁποῖα εὐκαιρία ἀπωλέσθη τότε!... Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Βερροῖας... οὐδὲ στρατὸς ὑπῆρχε...

οὐδὲ χωροφυλακῆ... Ἡ αὐτὴ κατάστασις... ἦτο καὶ ἐν ἅπασι τῇ Θεσσαλίᾳ... καὶ ἐν Μακεδονίᾳ μέχρι Μητροβίτης».

Ὅταν πλέον εἶχε σβῆσει καὶ ἡ τελευταία σχεδὸν ἐλπίδα, χωρὶς καμιά ἄλλη προειδοποίηση, ὁ Νικόλαος εἰδοποιεῖται ὅτι στίς 16 Φεβρουαρίου ἑλληνικὸ σῶμα 500 περίπου ἀνδρῶν, ὑπὸ τὸ λοχαγὸ Κοσμᾶ Δουμπιώτη, ἀποβιβάστηκε στοὺς Ἁγίους Θεοδώρους. «Ἠγέρθημεν εὐθὺς ἐκ τοῦ ληθάργου τῆς ἀπελπισίας», σημειώνει ὁ Νικόλαος.

Τί εἶχε συμβεῖ; Στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν ἀνάκληση τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν ἀνακοπὴ τῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν, ἡ Κυβέρνηση συνειδητοποίησε ὅτι οἱ Ρῶσοι ἦταν ἀποφασισμένοι νὰ ἐπιβάλουν μονομερῆ λύση στὸ Ἐνατολικὸ ζήτημα καὶ ὅτι οἱ ἄλλες Μεγάλες Δυνάμεις δίσταζαν νὰ ἐπέμβουν δυναμικά. Ὁ κίνδυνος νὰ καταδικαστεῖ τελεσίδικα ὁ Ἑλληνισμὸς στὰ ἀσφυκτικὰ ὄρια τῆς Θεσσαλίας ἦταν ἄμεσος. Ἐπρεπε, λοιπόν, μὲ κάθε θυσία νὰ δημιουργηθεῖ «Ἑλληνικὸ ζήτημα». Κι ἀφοῦ τὸ ἐπίσημο ἑλληνικὸ κράτος δὲν μποροῦσε ἀνοικτὰ νὰ ἐπέμβει, οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες, μὲ τὴν κρυφὴ συμπαράσταση τοῦ Βασιλείου, ἔπρεπε νὰ ξεσηκωθοῦν. Αὐτὴ ἦταν ἀνέκαθεν ἡ πολιτικὴ τοῦ πρωθυπουργοῦ Κουμουνοῦρου, ποῦ μόνο τώρα, τὴν ὕστατη στιγμή, κατάφερε νὰ τὴν ἐπιβάλλει στὸ βασιλιά Γεώργιο καὶ τὴ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων.

Αὐτὲς οἱ σκοπιμότητες τῆς πολιτικῆς ἦταν ἄγνωστες στοὺς χωρικοὺς καὶ τοὺς κλέφτες τῆς Πιερίας καὶ τοῦ Ὀλύμπου, οἱ ὁποῖοι, στὴν εἶδηση τῆς ἀποβάσεως τοῦ Δουμπιώτη, ροβόλησαν κατὰ τὴ θάλασσα νὰ ὑποδεχθοῦν τοὺς ἐθελοντές, ἀλλὰ καὶ νὰ ζητήσουν ὄπλα γιὰ νὰ μετάσχουν στὸν ἀγώνα.

Τὰ γεγονότα τοῦ Λιτοχώρου, ὅπου συστήθηκε Προσωρινὴ Κυβέρνηση τῆς Μακεδονίας, εἶναι πλέον γνωστά. Στὴν Πιερία καί, πέρα ἀπὸ τὸν Ἀλιάκμονα, στὸ Βέρμιο, καθὼς καὶ δυτικὰ, μέχρι τὴν Κοζάνη καὶ τοὺς ὄρεινους ὄγκους τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας, ἡ σιωπηλὴ προετοιμασία μιᾶς ὀλόκληρης χρονιᾶς μετατράπηκε σὲ γενικὴ ἐπιφυλακὴ. Ὅσοι μποροῦν, ἢ ἔχουν ὄπλα, ἐντάσσονται στίς ἀνταρτικὲς ὁμάδες. Οἱ ἄλλοι ὀργανώνονται, ἀνοικτὰ πλέον, δικτυώνονται καὶ περιμένουν ὄπλα. Ὅπλα! Αἴτημα γενικὸ τῶν μέχρι τότε δουλόφρωνων ραγιάδων. Φωνὴ ἐλευθερίας, ποῦ ὁμως σύντομα μετατρέπεται σὲ κραυγὴ ἀπελπισίας, καθὼς γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Δουμπιώτης δὲν μπορεῖ νὰ ἐξοπλίσει τίς χιλιάδες ποῦ προσέρχονται. Οἱ ἀτυχίες στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ χτυπήσουν ἀνελέητα τὴν ἐπανάσταση. Νέα φορτία ὄπλων ποῦ ἐκφορτώνονται στίς ἀκτὲς τοῦ Λιτοχώρου πέφτουν τυχαῖα στὰ χέρια τῶν Τούρκων, ἐνῶ νέα σώματα ποῦ στέλνει ἡ Μακεδονικὴ Ἐπιτροπὴ ἐμποδίζονται ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο καὶ ἐπιχειροῦν πορεία μὲσω Θεσσαλίας. Ἀλλὰ ἐκεῖ, ὁ ἀρχηγὸς τῆς θεσσαλικῆς ἐπανάστασεως τὰ κρατᾶ γιὰ νὰ συντηρήσει τὸν ἀγώνα στὴν ἐπαρχία ποῦ συνορεύει μὲ τὸ Βασιλεῖο.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ τὰ «Ἀπομνημονεύματα» παίρνουν μορφή ἡμερολογίου, ὅπου μὲ κάθε λεπτομέρεια καταγράφονται τὰ γεγονότα. Τὸ Νικόλαο ἀπασχολοῦν δύο βασικὰ προβλήματα στὸ ἀρχικὸ αὐτὸ στάδιο τῆς ἐξεγέρσεως. Πῶς νὰ ἀποκτήσει ἔνοπλη δύναμη, πὺν νὰ ἐλέγχει ὁ ἴδιος — ἀφοῦ ἢ ἐπαφὴ μὲ τὸ Δουμπιῶτῃ στὸ Λιτόχωρο καθυστερεῖ— καὶ πῶς νὰ ἐμποδίσει, μὲ κάθε θυσία, νὰ μαθευτεῖ ὁ ξεσηκωμὸς τῆς Πιερίας πρόωρα ἀπὸ τοὺς Τούρκους τῆς Βέροιας καὶ Θεσσαλονίκης. Γι' αὐτὸ στρέφεται στὸ λῆσταρχο Χοστέβα, ὁ ὁποῖος μὲ τοὺς ἄνδρες του διαθέτει τὸ μόνον μάχιμο τμήμα πὺν βρίσκεται τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Πιερία. Μυστικὰ, ἐπίσκοπος καὶ ὀπλαρχηγὸς καταστρώνουν τὰ πρῶτα ἐπιτελικὰ σχέδια τοῦ ἀγῶνα. Σὲ λίγο οἱ πρῶτες συμπλοκὲς μὲ ντόπιους Τούρκους ἀρχίζουν. Ἐξουδετερώνονται μικρὲς φρουρὲς σὲ τσιφλίκια κι ἀρκετοὶ «σουμασῆδες» εἰσπράττουν ἀπὸ τοὺς ἐξαγριωμένους κολληγούς τὸ φόρο αἵματος τῆς μακρόχρονης καταπίεσέως τους. Ταυτόχρονα οἱ διαβάσεις τοῦ Ἀλιάκμονα καταλαμβάνονται ἀπὸ ὀπλισμένους χωρικοὺς, γιὰ νὰ ἐμποδιστεῖ ἡ ἄφιξη τουρκικῶν ἐνισχύσεων.

Στὸν Κολινδρὸ οἱ πρόκριτοι διστάζουν ἀκόμα. Ἡ πείρα παλαιῶν κινήματων τοὺς ἔχει διδάξει ὅτι, μετὰ τοὺς πρῶτους ἐνθουσιασμούς, λόγοι πολιτικῆς σκοπιμότητος ἢ στρατιωτικῆ ἀνεπάρκεια ἀναγκάζουν τοὺς ἐθελοντὲς καὶ τοὺς ἐνόπλους κλέφτες νὰ ἀποσυρθοῦν, ἐγκαταλείποντας τοὺς ντόπιους στὴ μανία τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀτάκτων μουσουλμάνων. Προσπαθοῦν, λοιπόν, οἱ πρόκριτοι νὰ δημιουργήσουν «ἄλλοθι» γιὰ τὴν κωμόπολὴ τους. Γι' αὐτὸ, καὶ ἐνῶ συζητοῦν τὰ γεγονότα, στέλνουν στὴ Βέροια τὸν Τοῦρκο χωροφύλακα Σουλμάνη, νὰ εἰδοποιήσῃ τὶς Ἀρχὲς γιὰ ὅσα συμβαίνουν στὸν Κολινδρὸ. Ὁ Νικόλαος πληροφορεῖται τὴν ἐνέργειά τους καὶ παίρνει μυστικὰ τὰ μέτρα του. Κι ὅπως σημειώνει, «ὁ Σουλμάνης ἀκόμη πάει στὴν Βέροια...».

Σ' ὅλα τὰ χωριά πὺν ἐπισκέπτεται ὁ Χοστέβας, οἱ νέοι σπεύδουν νὰ καταταγοῦν στὸ σῶμα του. Τὴν ἴδια ἀνταπόκριση δεῖχνουν καὶ οἱ μοναχοὶ τῶν πολλῶν μοναστηριῶν πὺν ὑπάρχουν στὴν περιοχὴ. Ὁ ἐνθουσιασμὸς εἶναι γενικός. Στὸ μονῦδριο τοῦ Ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ Καψαλοῦ, κοντὰ στὸν Κολινδρὸ: «Ὁ γέρον (μοναχὸς) Νικηφόρος, ὑπερεβδομηκοντοῦτης... μόλις ἤδη περιπατῶν ἀσφαλῶς, ἤρθη εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν τοῦ ἐνθουσιασμοῦ καὶ περιζευθεὶς παλαιὸν τι καὶ σεσαθρωμένον γιγατάνιον περιποιεῖτο τοὺς φιλοξενουμένους ἐπαναστάτας, ἐκέρνα οἶνον αὐτοῖς καὶ μετὰ δακρῶν ηἰλόγει αὐτούς».

Ὁ Χοστέβας, φοβερὸς στὴν ἐμφάνιση, μπαίνει στὸν Κολινδρὸ, στίς 20 Φεβρουαρίου, καὶ ὁ Νικόλαος ρίχνει τὸ προσωπεῖο κι ἀναφανδὸν κηρύσσεται ἐπαναστάτης. Οἱ πρόκριτοι προσπαθοῦν, ὅσο εἶναι ἀκόμη δυνατό, νὰ ἀποφύγουν νὰ ἐκθέσουν ἀνεπανάρθωτα τὴν κωμόπολὴ τους, ἀλλὰ

ό Χοστέβας δέν τούς ἀφήνει πεδίο ἐκλογῆς: «Φοβεῖσθε νά μὴ σᾶς σφάζουν οἱ Τοῦρκοι, ἔ, (βροντοφωνεῖ). Ἄμ ἐμὲ δέν μὲ φοβεῖσθε ὅπου ἔχω σκοπὸν νά σᾶς σφάξω ὄλους ἀπόψε; Δέν ἔχει ἄλλο. Ἐν ἀπὸ τὰ δύο. Ἡ ἐγὼ θὰ σᾶς σφάξω ἢ οἱ Τοῦρκοι. Μόνον μὲ τὸ καλὸ νά πάρετε τὰ ὄπλα καὶ νά πολεμήσωμεν γιὰ τὴν ἐλευθερίαν σας».

Τὴν ἄλλη μέρα οἱ δισταγμοὶ εἶχαν παραμερισθεῖ. Ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῆς κομποπόλεως βάλθηκε νά ἀνεγείρει ὄχυράματα. Ἡ Πιερία, ἀπὸ τὸ ἕνα ἄκρο στ' ἄλλο, ἦταν στὸ πόδι καὶ οἱ χωρικοὶ τῶν γύρω χωριῶν συνέρρεαν στὸν Κολινδρό.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ σταματοῦν τὰ «Ἀπομνημονεύματα». Τὰ γεγονότα, ὅμως, ποὺ ἀκολούθησαν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ ἄλλες πηγές. Σὲ μιὰ ἐβδομάδα τουρκικὸς στρατὸς ἀρχίζει νά πιέζει τοὺς ἐπαναστάτες. Νοτιότερα, τὸ Λιτόχωρο πυρπολεῖται καὶ τὸ σῶμα τοῦ Δουμπιώτη ἀρχίζει ὑποχωρητικοὺς ἐλιγμούς πρὸς τὴ Θεσσαλία. Στὴν Πιερία, οἱ ἐπαναστάτες ἔχουν ἐνισχυθεῖ μὲ ἕνα ἀπόσπασμα ἐθελοντῶν τοῦ Δουμπιώτη, ἀλλὰ ὁ Κολινδρός, θέση ὄχι ὄχυρῆ, δέν εἶναι δυνατὸ νά κρατηθεῖ. Ὁ Νικόλαος πυρπολεῖ τὴν ἐπισκοπή του, γιὰ νὰ ὀδεῖ οἱ ἴδιοι τὸ παράδειγμα καὶ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν οἱ Κολινδρινοί. Τὰ γυναικόπαιδα ὀδηγοῦνται στὴν ὄχυρῆ Μονὴ τῆς Πέτρας γιὰ νά προφυλαχθοῦν. Ὁ ἀγὼνας συνεχίζεται, ὥσπου ὑπέρτερες τουρκικὲς δυνάμεις καταλαμβάνουν καὶ τὴ Μονή. Οἱ ἐπαναστάτες προσπαθοῦν ἀκόμα νά διατηρήσουν μικρὲς ἐστίες ἀντιστάσεως, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ φθάσουν ἔγκαιρα οἱ ἐνισχύσεις ἀπὸ τὸ νότο. Μάταια ὅμως. Ἐτσι, λοιπὸν, ὁ Νικόλαος, μὲ τοὺς ντόπιους ὄπλαρχηγούς καὶ τοὺς ἐθελοντές, ἀναγκάζεται, κάτω ἀπὸ φοβερὰ δυσχερεῖς συνθήκες, νά φθάσει στὴ Θεσσαλία, τὴ στιγμὴ, ποὺ μὲ μεσολάβηση τῶν ξένων προξένων, ὑπογραφοῦν ἡ ἀνακωχή.

Τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Νικολάου, βέβαια, δέν καλύπτουν τὶς τελευταῖες ἐξελίξεις. Οὔτε ἀποτιμοῦν τὴ σημασία τῶν ἐξεγέρσεων, στὶς ὁποῖες πρωτοστάτησε, καὶ ποὺ βοήθηον νά τεθεῖ τὸ «Ἑλληνικὸ ζήτημα» στὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου. Ἄλλωστε, ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς προσδιόρισε τοὺς στόχους του μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Δέν γράφω ἱστορίαν, ἀλλ' ἀπομνημονεύματα, καὶ ἀπομνημονεύματα οὐχὶ τῆς ὅλης ἐπαναστάσεως τοῦ 1878 ἀλλὰ μόνον τοῦ τμήματος τῆς Πιερίας... Ἄν δὲ ἀναφέρω συχνὰ ἐμαυτὸν... τοῦτο γίνεται, διότι, ὡς εἶπον, γράφω οὐχὶ ἱστορίαν ἀλλ' ἀπομνημονεύματα».

Ἡ συμβολὴ τῆς ἐργασίας του, ὅμως, στὴ γενικότερη ἱστορία, ὄχι μόνον τῆς Πιερίας ἀλλὰ τῆς ὑπόδουλης Μακεδονίας, εἶναι, ὅπως εἶδαμε, πολὺ σημαντικότερη ἀπ' ὅτι ὁ ἴδιος, μετριόφρονα, προσδιόριζε. Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ κατάσταση στὴν Πιερία ἀποτελοῦν χρῆσι-

μο ὑλικό γιὰ νὰ ἐκτιμηθοῦν, μεταξὺ ἄλλων, μὲ περισσότερη ἀκρίβεια τὰ αἷτια τῶν φαινομένων ποὺ σημειώθηκαν στὶς ἴδιες αὐτὲς περιοχὲς 25 χρόνια ἀργότερα, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγώνα.

Ὅσο γιὰ τὸν ἐπίσκοπο Νικόλαο, τὰ «Ἀπομνημονεύματά» του ἔρχονται νὰ θεμελιώσουν τὴν ἐντύπωση, ποὺ ἤδη εἶχαν δημιουργήσει γιὰ τὴν προσωπικότητά του ὅλες οἱ ὑπάρχουσες πηγές: Ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἀπὸ κείνες τὶς ξεχωριστὲς φυσιογνωμίες, οἱ ὁποῖες, στὴν κρίσιμη στιγμή, μπόρεσαν νὰ ξεπεράσουν τὰ ὄρια τῆς συμβατικότητας, τὴν ὁποία ἐπέβαλε ἡ θέση, τὸ σχῆμα, τὸ ἀτομικὸ συμφέρον, κι ἀκόμη ὁ κοινὸς νοῦς.

Γιὰ τὸ Νικόλαο ἡ πληγὴ τῆς ἀποτυχίας δὲν ἔκλεισε μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς ἐπισκοπῆς του καὶ τῶν ὑπαρχόντων του. Καθὼς ἔφυγε ἀπὸ τὴν Πιερία γιὰ νὰ καταλήξει, μαζὶ μὲ τοὺς ὁπαδούς του, πρόσφυγας στὴν Ἀθήνα, τὸν ἀκολουθοῦσαν οἱ οἰμωγὲς τῶν χωρικῶν ποὺ σφάζονταν κι ἡ εἰκόνα τῶν χωριῶν ποὺ πυρπολοῦνταν. Οὕτε στὴν Ἀθήνα βρῆκε ἡρεμία. Στὸν Κολινδρὸ εἶχε τοποθετηθεῖ νέος ἐπίσκοπος. Ἀλλὰ οἱ χωρικοὶ τῆς Πιερίας σ' αὐτὸν κατέφευγαν γιὰ νὰ τοῦ ποῦν τὸν νόνο τους, νὰ ζητήσουν τὴ βοήθειά του. Ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1882, παίρνει μιὰ ἐπιστολὴ ἀπὸ τὴ Σινώπη ποὺ τὸν συγκλονίζει. Στὶς φυλακὲς τῆς μακρυνῆς αὐτῆς πόλεως τοῦ Πόντου κρατοῦνται ἀκόμα, παρὰ τὴν ἀμνηστία καὶ τὶς διεθνεῖς συμφωνίες, ἕξι ἀπὸ τοὺς παλαιούς συμπολεμιστὲς του. Ἐκλιπαροῦν τὴ μεσίτευσή του γιὰ νὰ ἐνεργήσει τὸ ἑλληνικὸ κράτος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσή τους.

Ὁ Νικόλαος πεθαίνει... Ἀπὸ τὰ κείμενά του εἶναι δύσκολο νὰ κρίνει κανεὶς κατὰ πόσο οἱ ἐμπειρίες ποὺ ἔζησε στὰ τέσσερα τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του κλόνισαν τὴν ἐμπιστοσύνη του στὴν ὀρθότητα τῆς ἀποφάσεως ποὺ πήρε, τὴ νύχτα τοῦ Γενάρη τοῦ 1877, ὅταν δεχόταν νὰ μνηθεῖ στὴν «Ἀδελφότητα».

Ἐναν αἰῶνα μετὰ τὰ γεγονότα ἐκεῖνα, ἡ Πολιτεία τίμησε μεγάλοπρεπα τὴν ἐπανάσταση ἐκείνη. Σήμερα, ἡ παρουσίαση τῶν χειρογράφων «Ἀπομνημονευμάτων» τοῦ Νικολάου —ποὺ «τύχη ἀγαθὴ» τὸ ἔφερε νὰ γίνουν γνωστά ἀνήμερα στὴν 100ῆ ἐπέτειο τῆς πυρπολήσεως τῆς Ἐπισκοπῆς Κίτρους— ἄς ἀποτελέσουν τὸ φόρο τιμῆς τῆς ἑλληνικῆς ἱστορικῆς ἔρευνας στὸν ἱεράρχη, τὸν ἐθνεγέρτη, τὸ λαϊκὸ ἀγωνιστὴ. Καὶ κοντὰ σ' αὐτόν, καὶ στὸ «δεκαπενταετῆ, νέον, ὄραϊον, καὶ εὐζάνον παῖδα», τὸν ὑπερεβδομηκοντούτη μοναχὸ μὲ τὸ «σεσαθρωμένον γιαιαγάνιον», τὸ φοβερὸ ὀρεσίβιο λήσταρχο ποὺ μετατράπηκε σὲ ἀνάρτη, καὶ σ' ὄλους ἐκείνους, ἐπάνωμους καὶ ἀνώμους, ποὺ ἀγωνίστηκαν γιὰ νὰ ἐλευθερωθεῖ ὁ τόπος αὐτός.

S U M M A R Y

Eva ng e lo s Ko fo s, Bishop Nikolaos of Kitros and his memoirs of the uprising in Macedonia (1878).

The recently discovered manuscript of Bishop Nikolaos' memoirs on the uprising in Macedonia in 1878, provides a new perspective of the events in the Olympos-Pieria district of Macedonia during the years 1876-1878. As bishop of Kitros, Nikolaos took an active part in the revolt. In his memoirs, he gives, a vivid account of his initiation into the secret revolutionary movement and of his own endeavours to enlist the support of the peasants and the townsfolk of his diocese.

Hitherto, most of our knowledge of these events was derived either from the published archives of the Athens-based Macedonian Committee, or from the already published Greek consular reports from Macedonia. Now, this struggle of the Macedonians for freedom and unification with the Greek Kingdom gains a new dimension as it is viewed from the inside through the eyes of one of its local protagonists.

Nikolaos does not limit himself to a narrative of the revolt—which anyhow is inconclusive, as his memoirs end abruptly with the burning of the bishop's palace. He goes on, by giving a penetrating account of the miserable economic and social situation in Southern Macedonia at that time.

Never short of words, Nikolaos castigates the Othoman Administration, as well as the hierarchy of his own Church, for the sad state of the peasantry. It is this criticism, along with his behaviour during the critical years of 1876-1878, that may well gain him the name of the «rebel bishop».